

Boekbespreking

De vrijheidstheorieën van Hayek, Buchanan en Sen

Paul Meijs en Bert-Willem van de Ven

Bespreking van: J.W. de Beus, 1989, Markt, democratie en vrijheid. Een politiek-economische studie, W.E.J. Tjeenk Willink, Zwolle, ISBN 90 271 3109 0, 682 blz.

Voor zijn proefschrift "Markt, democratie en vrijheid. Een politiek-economische studie", heeft Jos de Beus de politicologenprijs 1990 ontvangen. Het rapport van de jury geeft als voornaamste reden voor deze toekenning:

"De winnaar van de politicologenprijs 1990 heeft op inspirerende wijze de relevantie en de actualiteit aangetoond van klassieke vragen over politiek, staat en beleid, door in zijn werk inzichten uit de politicologie, politieke filosofie en economie met elkaar te verbinden".

De kernvraag in dit proefschrift is dan ook een veelomvattende, namelijk: wat betekent een waardevolle vrijheid voor alle burgers en is de realisering van deze vrijheid binnen een consistent liberaal politiek beleid mogelijk en haalbaar? Deze vraag beantwoordt de auteur vanuit de contemporaine politieke economie van het liberalisme.

De studie van De Beus bestaat uit drie delen. In het eerste deel besteedt hij in de hoofdstukken II, III en IV veel aandacht aan de conceptualisering van de begrippen vrijheid, maatschappelijke orde, vrije markt en liberale democratie. Dit moet de bouwstenen opleveren die nodig zijn voor het ontwerp van een economische vrijheidstheorie. Uit elk van deze drie hoofdstukken leidt De Beus vijf vragen af, zodat zijn probleemstelling in totaal uit vijftien vragen bestaat. Deze vragen dienen als een leidraad voor de behandeling van drie prominente auteurs op het gebied van de politieke economie in het tweede deel van zijn studie, te weten Friedrich Hayek, James Buchanan en Armartya Sen.

De conceptualisering van de vrijheid in hoofdstuk II vertrekt vanuit Berlins onderscheid tussen negatieve en positieve vrijheid. De controverse tussen negativisten en positivisten is volgens De Beus reëel. De Beus zelf hanteert een drieledig vrijheidsbegrip dat beide posities incorporeert. Dit drieledige vrijheidsbegrip bestaat uit de afwezigheid van dwang (negatief), reële vrijheid (positief) als zijnde het beschikbaar zijn van hulpbronnen om vrije keuzen te kunnen verwezenlijken én zelfbestuur (positief). De Beus komt tot de conclusie dat vrijheid een fundamenteel omstreden begrip is, hetgeen de mogelijkheid van objectieve uitspraken over vrijheid echter niet uitsluit.

De conceptualisering van de maatschappelijke orde in hoofdstuk III geschiedt vanuit de achterliggende vraag: welke maatschappelijke orde minimaliseert dwang, genereert reële vrijheid en maakt zelfbestuur mogelijk? De Beus onderscheidt daarbij drie mogelijke typering van een maatschappelijke orde in termen van stabiliteit, namelijk: onbeweeglijkheid, voorspelbaarheid en regelgeleid samenleven. De Beus kiest expliciet voor deze laatste typering, die hij ook verder uitwerkt in verband met het begrip vrijheid. Regelgeleid samenleven hangt direct samen met maatschappelijke gedragsregels. Hij onderscheidt hierbij drie belangrijke gedragsregels, te weten conventies, positieve rechtsregels en morele stelregels. Na deze uiteenzetting bespreekt hij het verband tussen de allocatie van goederen binnen het economische proces én vrijheid. Een belangrijke vraag in deze is: moet vrijheid als voorwaarde of als middel voor deze allocatie worden beschouwd óf als bedoeld of onbedoeld gevolg van deze allocatie? Hayek, Buchanan en Sen zullen deze vraag in het tweede deel moeten beantwoorden. Aan het slot van hoofdstuk III schets De Beus de verhouding tussen de economische orde en de vrijheid, waarbij hij uitgaat van drie componenten van de economische orde: de verdeling van eigendomsrechten, van informatieve gegevens en van positionele belangen. Het onderzoek naar de betrekkingen tussen deze componenten bestrijkt een groot terrein, dat volgens De Beus echter wordt verkleind door de belangrijke coördinatie-mechanismen markt en democratie.

In het laatste hoofdstuk van deel een, hoofdstuk IV, behandelt De Beus de verenigbaarheidskwestie van de vrije markt en de liberale democratie, nadat hij eerst beide begrippen geconceptualiseerd heeft. Deze kwestie betreft de theoretische en praktische mogelijkheid van de combinatie van een democratieconforme vrije markt en een marktconforme liberale democratie. De Beus besluit dit eerste deel met een uiteenzetting over de 18e eeuwse en hedendaagse politieke economie, met name de 'social-choice'-benadering en de 'public-choice'-benadering. Sen wordt gerekend tot de grondleggers van de 'social-choice'-benadering. Buchanan is één van de aartsvaders van de 'public-choice'-benadering, terwijl Hayek zich op latere leeftijd bij de 'public-choice'-benadering heeft aangesloten. In de 'public-choice'-benadering speelt de marktanalgie een belangrijke rol, in die zin dat democratie als een politieke markt wordt opgevat.

Dit eerste deel voorziet aldus in onderscheidingen van begrippen en in een explicitering van de probleemstelling, die nodig zijn voor de behandeling van de hoofdlijnen van de vrijheidstheorieën van Hayek, Buchanan en Sen in het tweede deel.

In het tweede deel wordt allereerst in hoofdstuk V de positie van de vrijheidstheorie binnen de hedendaagse economische wetenschap besproken. De Beus benadrukt hier opnieuw het belang van Hayek, Buchanan en Sen. Hij concludeert dat deze politieke economen het beste met elkaar vergeleken kunnen worden voor wat betreft hun ideeën over emancipatie. Deze ideeën betreffen bij Hayek zijn evolutietheorie, bij Buchanan zijn verdragstheorie en bij Sen zijn rechtentheorie. Voorafgaand aan de afzonderlijke behandeling van de vrijheidstheorieën van Hayek, Buchanan en Sen bespreekt De Beus in dit hoofdstuk hun meta-vrijheidstheorieën. Onder deze meta-vrijheidstheorieën verstaat hij de vooronderstellingen die de drie auteurs hanteren en die van epistemologische, methodologische, moraal-filosofische of sociaal-filosofische aard zijn.

In de achtereenvolgende hoofdstukken VI, VII en VIII behandelt De Beus de vrijheidstheorieën van respectievelijk Hayek, Buchanan en Sen. Daarbij geeft hij per auteur aan wat de antwoorden van deze vrijheidstheorieën zijn op de in het eerste deel gestelde

vragen. De belangrijkste vragen hierbij zijn: hoe de verschillende auteurs de vrijheid begrijpen, of zij in hun typering van de maatschappelijke orde aandacht besteden aan de stabiliteit, hoe zij de relatie tussen de vrije markt en de democratie denken (verenigbaarheidskwestie) én hoe zij het verband zien tussen vrijheid, de ruilverkeers-huishouding en de liberale democratie. Hierbij merkt De Beus op dat Buchanan de marktanalgie verdedigt, in tegenstelling tot Hayek en Sen. Dus ook al sluit Hayek zich aan bij de 'public-choice'- benadering, dan nog verwerpt hij de marktanalgie. In het derde deel tenslotte, dat slechts uit het korte hoofdstuk IX bestaat, geeft De Beus een eendoordeel. Hij bespreekt hierin de samenhang binnen elke afzonderlijke vrijheidstheorie, hij laat de interne spanningen van deze theorieën zien en hij vergelijkt ze, waarbij overeenkomsten en verschillen kort worden aangeduid. Tenslotte zegt De Beus iets over de toekomst van de vrijheidstheorie, door te wijzen op lacunes binnen een dergelijke theorie en op mogelijkheden tot verbetering ervan.

Eén van de lacunes die De Beus in de door hem bestudeerde vrijheidstheorieën aantreft, is dat de benaderingen te weinig historisch en te weinig empirisch zijn. Een confrontatie van het bestaande historische en empirische materiaal met de verschillende theorieën blijft uit. De benadering van De Beus zelf vertoont echter dezelfde lacune. Ook hij confronteert zijn begrippen en opvattingen niet met de resultaten van historisch en empirisch onderzoek.

Wat we ook in de studie van De Beus missen, betreft de conceptualisering van verdelende (sociale) rechtvaardigheid. Verdelerende rechtvaardigheid is een centraal thema dat als een rode draad door de studie loopt. Rechtvaardigheid wordt daarbij gekoppeld aan een als waardevol ervaren vrijheid in een maatschappelijke orde, waarbinnen de vrije markt en de liberale democratie de dominante coördinatie-mechanismen zijn. Daar waar De Beus spreekt over verdelende rechtvaardigheid bij Hayek, Buchanan en Sen, verwijst hij slechts naar het werk van de bekende sociaal-politieke filosofen Nozick, Rawls en Dworkin. Het is jammer dat hij zo'n belangrijk begrip niet expliciteert en dat hij een uitdrukkelijke discussie hieromtrent tussen deze politieke economen en sociaal-politieke filosofen uit de weg gaat.

Dit is enerzijds begrijpelijk, daar het zijn opzet is om de vrijheidstheorieën van respectievelijk Hayek, Buchanan en Sen te (re)construeren, onderling te vergelijken en te beoordelen. Anderzijds is het vreemd dat het centrale thema van de verdelende rechtvaardigheid niet in een uitvoeriger vergelijking, met name tussen de rechtvaardigheids-theorieën van Rawls en Sen, resulteert. Te meer daar De Beus zelf benadrukt dat een interdisciplinaire aanpak van zijn probleemstelling belangrijk is.

De veelomvattende probleemstelling heeft De Beus overigens op een zeer systematische wijze uitgewerkt. Deze systematiek bestaat voornamelijk uit de afzonderlijke behandeling van Hayek, Buchanan en Sen in het tweede deel, aan de hand van de vijftien vragen die in het eerste deel gesteld zijn. In de verschillende hoofdstukken over deze auteurs worden deze vragen meestal per paragraaf beantwoord. De systematische opbouw dient als leidraad bij het bestuderen van de tekst. De vragen doen namelijk aan de ene kant dienst als een overzicht van de belangrijkste thema's en begrippen van elk hoofdstuk van het eerste deel, terwijl ze aan de andere kant de te volgen route voor het tweede deel uitstippelen.

Toch biedt deze systematiek niet voldoende houvast om de studie zonder problemen te lezen. Het aantal onderscheidingen van begrippen, opsommingen van aandachtspunten en onderverdelingen zijn aanzienlijk. Hierdoor is het voor de lezer moeilijk om de lijn van de studie consequent te volgen. Schematische overzichten waarbij de kernbegrippen in hun onderlinge samenhang worden weergegeven, zouden daarom voor de gedachtenbepaling wenselijk zijn. Ook de plaats van deze begrippen binnen de vrijheidstheorieën van Hayek, Buchanan en Sen zouden schematisch helder weergegeven kunnen worden. Wellicht vergroot dit zowel de overzichtelijkheid als de leesbaarheid van de studie.

Een daarmee samenhangend probleem is dat de gehanteerde systematische opbouw op het eerste gezicht een grotere onderlinge vergelijkbaarheid van de vrijheidstheorieën van Hayek, Buchanan en Sen suggereert, dan bij de beantwoording van de vragen het geval blijkt te zijn. Zo constateert De Beus bijvoorbeeld dat niet alle vragen door de drie auteurs kunnen worden beantwoord. Wanneer zij wel een duidelijk antwoord op een bepaalde kwestie hebben, dan blijkt bij onderlinge vergelijking hoezeer de achterliggende vooronderstellingen van deze auteurs uiteenlopen. Het is dan ook de vraag in hoeverre ogenschijnlijke overeenkomsten fundamentele verschillen aan het oog onttrekken.

Een verdienste van de studie van De Beus is dat hij zowel de vooronderstellingen op het fundamentele niveau van de meta-vrijheidstheorie per auteur goed weergeeft, alsmede de consequenties ervan voor de afzonderlijke posities ten aanzien van de vijftien naar voren gebrachte vragen. Zodoende krijgt de lezer toch enigszins een beeld van de overeenkomsten en verschillen van de verschillende vrijheidstheorieën, die De Beus in hoofdstuk IX samenvat.

Hoofdstuk IX kan wat dit betreft worden vergeleken met hoofdstuk V. In hoofdstuk V behandelt De Beus tegelijkertijd de meta-vrijheidstheorieën van Hayek, Buchanan en Sen. Dit hoofdstuk kan daarbij worden opgevat als een samenvatting van de verschillende posities. Het is niet duidelijk waarom hij op deze plaats dit schot voor de boeg geeft, wanneer nog ongeveer 300 pagina's volgen. De bespreking van deze meta-vrijheidstheorieën zou wellicht beter op zijn plaats zijn geweest in de afzonderlijke hoofdstukken VI, VII en VIII, die immers de vrijheidstheorieën van respectievelijk Hayek, Buchanan en Sen tot onderwerp hebben. Op deze wijze had De Beus herhalingen en verwarring kunnen voorkomen.

Een proefschrift op dit niveau met een dergelijke veelomvattende probleemstelling en omvang kan niet bedoeld zijn om het aantal lezers te maximaliseren. Vaak wordt ook de nodige voorkennis voorondersteld op het gebied van politicologie, economie, sociologie en sociale-politieke filosofie. Daar tegenover staat wel dat deze studie een zeer goede en gedegen inleiding is op het werk van Hayek, Buchanan en Sen. Tevens heeft De Beus duidelijk gemaakt dat hun werk tot het beste behoort wat de hedendaagse vrijheidstheorie te bieden heeft.

Dat het een gedegen en nauwkeurige studie is, blijkt ook uit het groot aantal noten (omvat 93 pagina's) en uit de bibliografie. De gebruikte literatuur van de meest centrale begrippen wordt hierin apart weergegeven, alsmede de belangrijkste werken van Hayek, Buchanan en Sen. Dit boek zal mede daarom lange tijd actueel blijven en als naslagwerk dienen voor een ieder die geïnteresseerd is in de opvattingen van deze poli-

tieke economen. Het uitgebreide personen- en zakenregister is ook een indicatie voor de rijkdom aan ideeën die deze studie herbergt.

Ondanks de genoemde lacunes, zoals het ontbreken van een confrontatie van historisch en empirisch materiaal met de verschillende vrijheidstheorieën én het ontbreken van een diepgaandere vergelijking van de sociaal-politieke filosofen Nozick, Rawls en Dworkin met Hayek, Buchanan en Sen, heeft De Beus goed werk geleverd. Het is een van de meest uitgebreide en complete politiek-economische studies die de afgelopen decennia in Nederland is verschenen.